

« Ένα νέο συνταγματικό αφήγημα για την κρίση της πανδημίας»

(Προδημοσίευση από το υπό έκδοση βιβλίο του συγγραφέα στις Εκδόσεις Παπαζήση με τίτλο: «*Η επόμενη μέρα του εθνικού και ευρωπαϊκού συνταγματισμού. Ερμηνευτικοί (ανα)στοχασμοί μετά την πανδημία*». Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί το Επίμετρο της μελέτης αυτής).

Η πανδημία είναι πρώτα απ' όλα ένα συνταρακτικό ανθρωπολογικό σοκ που μας φέρνει αντιμέτωπους με τα ίδια τα βιολογικά θεμέλια της ύπαρξής μας, καθιστώντας συνάμα οδυνηρή την επίγνωση της ανθρώπινης ευαλωτότητάς μας. Δεν έχουν άδικο όσοι υποστηρίζουν ότι, κατά βάση, η πανδημική κρίση αναλύεται σε μια κοινή «μεταφυσική εμπειρία» (Μπρυκνέρ 2020), η οποία στη συνέχεια μεταφράζεται στο επίπεδο του πρακτέου, με ανταγωνιστικούς ιδεολογικοπολιτικούς όρους που ανταποκρίνονται στην ιεραρχική φύση της κοινωνίας μας. Αυτό το κοινό βίωμα δεν είναι, όμως, αφ' εαυτού σε θέση ούτε να διευκολύνει την άρθρωση ενός ενιαίου επιστημονικού-περιγραφικού λόγου ούτε να υποδείξει ένα αφήγημα με καθολική ερμηνευτική αξία για τη σημερινή κρίση. Η «πανδημία των ερμηνειών», ιδίως όταν αυτές στρέφονται γύρω από τη θεσμική και νομικο-πολιτική διάσταση της κρίσης, πράγματι, δύσκολα συναιρείται σε μία και μοναδική «ερμηνεία» για ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο που εξαπλώθηκε ταυτόχρονα σε παγκόσμια κλίμακα, ανέτρεψε πολλές από τις βεβαιότητές μας και προκάλεσε μια διπλή ανασφάλεια: *πρώτον*, υπαρξιακής φύσης, που καταλύει την ιδέα της ανθρώπινης παντοδυναμίας, τεχνολογικής και οικονομικής, και *δεύτερον*, αντιληπτικού χαρακτήρα, που αναδεικνύει την απουσία κατάλληλων σχημάτων για την κατανόηση αυτής της απότομης μεταβολής της κανονικότητας και την ενεργό αυτοτοποθέτησή μας στη νέα πραγματικότητα. Η δεύτερη αυτή ανασφάλεια αποτυπώνεται emphatically στην πολλαπλότητα των ερμηνειών και των οπτικών για την κρίση, όπου δεν έχει αναδειχθεί προσώρας κάποιο «ηγεμονικό αφήγημα», με

τις ιδεολογικοπολιτικές συγκρούσεις να μαίνονται για τον προσανατολισμό της «επόμενης μέρας».

Είναι εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο όλες οι πλευρές διεκδικούν την «επόμενη μέρα» για λογαριασμό τους. Οι «κρατιστές», γιατί εκτιμούν ότι δικαιώνεται ιστορικά ο αναπόδραστο ρόλος του Κράτους. Οι «νεοφιλελεύθεροι», που υπολογίζουν ότι μετά από μια προσωρινή ανάπαυση η επανεκκίνηση της οικονομίας δικαιωματικά τους ανήκει. Οι «ευρωσκεπτικιστές», που βρίσκουν την ευκαιρία να καταγγέλλουν την ανυπαρξία και τη μεροληψία της ΕΕ. Οι «ομοσπονδιστές», που διαπιστώνουν τα όρια της παρωχημένης ενωσιακής αρχιτεκτονικής και κρίνουν ότι ήρθε η ώρα της μεγάλης υπέρβασης. Οι κάθε λογής «ακραίοι συντηρητικοί» κύκλοι, που ζητούν να εξοβελιστεί κάθε απειλή σε βάρος της «εθνικής οικογένειας» και ερμηνεύουν την πανδημία σαν προϊόν διεθνούς συνωμοσίας. Οι ανένδοτοι «αντικαπιταλιστές», που διακρίνουν τον επιθανάτιο ρόγχο ενός παρακμιακού καπιταλισμού και την ωρίμανση των συνθηκών για τη μεγάλη ανατροπή. Οι συνεπείς «περιβαλλοντιστές», που διαβλέπουν την απαρχή μιας παγκόσμιας οικολογικής αυτοσυνείδησης και επιμένουν στην ερμηνευτική συσχέτιση της νόσου με την κλιματική αλλαγή. Οι «μελλοντολόγοι», τέλος, ή οι «προφήτες» της καταστροφής, που προαναγγέλλουν την έλευση μιας παγκόσμιας δυστοπίας ως νέα μορφή κανονικότητας. Είναι σαφές ότι σε αυτό το παιχνίδι της επικράτησης και της διεκδίκησης της ηγεμονίας η τελική έκβαση θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τις διακυμάνσεις των συσχετισμών στο κοινωνικο-πολιτικό πεδίο και τους διαθέσιμους «πόρους» του κάθε στρατοπέδου.

Ωστόσο, και οι ιδέες έχουν τη δική τους αυτοτελή δυναμική και επιτελεστική αξία, καθώς αυτές είναι που πλαισιώνουν και κατευθύνουν τις ενέργειες των δρώντων, ενώ συχνά αναπτύσσουν και αθέλητα αποτελέσματα στο γνωστό πλαίσιο της «ετερογονίας των σκοπών». Αποτελεί, επομένως, ευθύνη του κάθε ελεύθερου στοχαστή να συμβάλλει με όσες δυνάμεις διαθέτει στην εννοιολόγηση της πανδημίας και τη συναφή επινόηση εκείνων των αντιληπτικών σχημάτων που δικαιολογούν μια δίκαιη και αποτελεσματική παρέμβαση στο νέο περιβάλλον. Αυτή η αναστοχαστική άσκηση του να «σκεφτούμε το αύριο» για να οργανώσουμε καλύτερα τους τρόπους της αντίδρασής μας, παρότι εντάσσεται μοιραία και αυτή σε εν εξελίξει «παιχνίδια ηγεμονίας» στη δημόσια σφαίρα, είναι και ευκαία και

αναγκαία. Το μείζον διακύβευμα είναι να διαφυλάξουμε την πολιτική μας αυτονομία απέναντι στην ελεγχόμενη συνειδητοποίηση που υφαίνουν τα κυρίαρχα αφηγήματα και να λειτουργήσουμε σαν συλλογικός καταλύτης για μια νέα κανονιστική ιεράρχηση πιο προσαρμοσμένη στις ανάγκες που γεννά η κρίση.

Ας μη λησμονούμε εξάλλου ότι η επινόηση νέων πλαισιωτικών σχημάτων για το Κράτος, την Παγκοσμιοποίηση, το Σύνταγμα και την Οικονομία, εμπίπτει κι αυτή στη λειτουργία της «στρατηγικής πρόβλεψης» που οφείλει να εκπληρώνει ένα αξιόπιστο «Επιτελικό Κράτος Πρόληψης» στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης. Όχι μόνο με την τεχνοκρατική εκδοχή ενός «thinking capacity», δηλαδή της σύλληψης έξυπνων καινοτομιών που οργανώνουν το μέλλον, αλλά και υπό την έννοια των νέων κανονιστικών προταγμάτων για δημόσια δράση που μας καλούν να φαντασθούμε τον κόσμο από την αρχή. Κατά τον περίφημο ορισμό του John Rawls, ο ρόλος της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας, είναι να «αναδεικνύει τα όρια του δυνατού», δηλαδή να προβάλλει το σύνολο των πεποιθήσεων που μπορούν να αποτελέσουν τους αρμούς μιας κοινωνίας που επιδιώκει την «ακριβοδίκαη συνεργασία» μεταξύ ίσων και ελεύθερων πολιτών (Παπατόλιας 2019 β). Δεν χωρεί καμία αμφιβολία, επομένως, ότι εμπίπτει στην αποστολή ενός σύγχρονου Κράτους η υιοθέτηση ενός αφηγήματος που θα ενσωματώνει αξίες και πρακτικές, ικανές να διασφαλίσουν την ενεργό συναίνεση όλων των πολιτών, περισσότερο και λιγότερο ευνοημένων, σε ένα κοινό σχέδιο οικονομικής και κοινωνικής αντίδρασης απέναντι στην κρίση.

Συχνά αναφέρεται ότι μια κρίση επιταχύνει τον ιστορικό χρόνο, καθώς είτε αναδεικνύει κάποια εντελώς νέα χαρακτηριστικά, όπως ένα νέο ρυθμιστικό παράδειγμα για το Κράτος και την Οικονομία, είτε ενισχύει προϋπάρχουσες τάσεις επιτείνοντας τη δυναμική τους ή καθιστώντας τες κυρίαρχες, όπως η κεφαλαιακή αναδιάρθρωση με επίκεντρο τα «big data» και την «οικονομία της πλατφόρμας». Συνηθίζεται ακόμη να λέγεται ότι η κρίση, ως δύναμη αποδιοργάνωσης, φανερώνει τις ατέλειες του ισχύοντος προτύπου και λειτουργεί σαν ευκαιρία διόρθωσης των υφιστάμενων δυσλειτουργιών και των ανισοροπιών. Το γεγονός όμως ότι αποκαλύπτει τα προβλήματα, ως δύναμη επίγνωσης και συνειδητοποίησης, δεν σημαίνει ότι αποκαλύπτει και τη θεραπεία τους ή ότι υποδεικνύει αυτόματα και τις προσφορότερες λύσεις για την υπέρβασή τους. Εδώ ακριβώς είναι το ευαίσθητο

σημείο όπου ο βολонταρισμός συναντά τη στρατηγική πρόβλεψη. Σε ορισμένες ιστορικές συγκυρίες, όπως για παράδειγμα μετά από το 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι δυνάμεις που βγήκαν ενισχυμένες από την κρίση διέθεταν και σαφή στρατηγική στόχευση και επεξεργασμένο κοινό σχέδιο για την «επόμενη μέρα». Με αυτά τα εφόδια καθοδήγησαν στιβαρά την ίδρυση νέων θεσμών, τη θέσπιση Συνταγμάτων και οργάνων της διεθνούς συνεργασίας, καθώς και τη ρύθμιση των σχέσεων Κράτους και Οικονομίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ένα κοινό σχέδιο των «νικητών», με αποσαφηνισμένο αξιακό πλαίσιο και στέρεο κοινωνικο-πολιτικό υπόβαθρο, στάθηκε ικανό να υποστηρίξει ένα νέο και ανθεκτικό «κοινωνικό συμβόλαιο» στο δυτικό τρόπο παραγωγής. Ανιχνεύεται, άραγε, κάποιο από αυτά τα συστατικά στοιχεία ενός νέου «παραδείγματος» ή ενός νέου «κοινωνικού συμβολαίου» στα υλικά της κρίσης ή στις πρακτικές ανάσχεσης της πανδημίας; Ξέρουμε με βεβαιότητα ποιοι είναι οι «νικητές», ποια είναι η αξιακή τους στόχευση και ποια η οριστική έκβαση του κοινωνικο-πολιτικού συσχετισμού δύναμης, ώστε να κάνουμε λόγο, αν όχι για «ηγεμονικό σχέδιο», τουλάχιστον για δομημένα «εναλλακτικά σχέδια» ως προς την εγκατάσταση ενός ποιοτικά διαφορετικού ρυθμιστικού μοντέλου από το ισχύον;

Η αλήθεια είναι ότι οι δυνάμεις που ανταγωνίζονται η μία την άλλη, πέρα από τη φυσική τους προδιάθεση να αναβαθμίσουν τη θέση τους, δεν δείχνουν να διαθέτουν κάποιο επεξεργασμένο μοτίβο επαναρύθμισης, έτοιμο να τεθεί σε εφαρμογή την «επόμενη μέρα». Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η παρούσα κρίση δεν αποτελεί μια στιγμιαία έκρηξη, αλλά καταλύτη για την επίταση ανισορροπιών που υπέβροσκαν και ροπών που δεν είχαν πλήρως εκδιπλωθεί. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι η οριστική διευθέτησή της δεν θα είναι ακαριαία ή προκαθορισμένη, αλλά το προϊόν μακρόσυρτων και βασανιστικών διαπραγματεύσεων και αναμετρήσεων ανάμεσα σε όλους τους δυνητικούς «παίκτες» της παγκόσμιας και της εθνικής διακυβέρνησης. Αυτή η έντονη διαπάλη ξεκινάει από το επίπεδο του ανταγωνισμού μεταξύ των «Μεγάλων Δυνάμεων» της παγκόσμιας σκακιέρας (ΗΠΑ, Κίνα, ΕΕ, Ιαπωνία, Ρωσία), οι οποίες θα διεκδικήσουν μια καλύτερη θέση στο διεθνές γίγνεσθαι, για να φθάσει σταδιακά μέχρι τον ανταγωνισμό των εγχώριων «παικτών» για την κατανομή των κρατικών ενισχύσεων και την αξιοποίηση των όποιων «επενδυτικών ευκαιριών». Η μεταβατική δε

περίοδος, έως ότου αποκρυσταλλωθεί ο συσχετισμός δυνάμεων και ξεχωρίσουν οι ανθεκτικότεροι «παίκτες», γύρω από τους οποίους θα οικοδομηθούν οι νέες παγκόσμιες και εθνικές ισορροπίες, ενδέχεται να είναι μακρά. Στην παρούσα στιγμή δεν είμαστε σε θέση να προδικάσουμε ούτε το νέο σημείο ισορροπίας ούτε την ανθεκτικότητα που θα επιδείξει ο κάθε ανταγωνιστής.

Σε αυτόν τον επίπονο «μαραθώνιο» της επαναδιαπραγμάτευσης θεσμών, κανόνων και πρακτικών, ελλείπει ενός κοινού ηγεμονικού σχεδίου, όλοι οι «παίκτες» θα χρησιμοποιούν, έως ότου επέλθει η τελική εξισορρόπηση, κάθε διαθέσιμο μέσο για να ενισχύσουν τη θέση τους. Μέχρι τότε, το στοιχείο που θα κυριαρχεί θα είναι αυτό του «άτακτου εμπειρισμού» («whatever it works»), στο οποίο μπορούν να συνυπάρξουν με χαρακτηριστική ευκολία φαινομενικά αντιφατικές επιλογές: οι κλασικές «κρατικοποιήσεις» προβληματικών εταιρειών με τις «ιδιωτικοποιήσεις» κρίσιμων εθνικών κλάδων και αγαθών, η προσφυγή σε διεθνείς φορείς, όπως το ΔΝΤ, με τη συνειδητή απαξίωση των θεσμών της διεθνούς συνεργασίας, η επαναλειτουργία του πολυμερούς εμπορικού συστήματος με το κατά περίπτωση βίαιο κλείσιμο των ανοικτών αγορών. Σε ένα τέτοιο «άναρχο» σκηνικό, όπου θα κυριαρχεί το πραγματιστικό δόγμα του «βλέποντας και κάνοντας», δύσκολα θα μπορεί να διακρίνει κανείς παγιωμένες τάσεις και σταθερούς ρυθμιστικούς κανόνες. Αντί λοιπόν της διάγνωσης δήθεν «αντικειμενικών τάσεων» ή της περιγραφής κάποιου ψευδο-αναδυόμενου «παραδείγματος», θα ήταν πιο φρόνιμη και πειστική μια απόπειρα να προσδιορισθεί ένα κάποιο «ισοζύγιο» της πανδημίας με έμφαση στις παράπλευρες θετικές συνέπειες, αντί των αρνητικών επιπτώσεων της, εφαρμόζοντας προδεδομένα αξιακά και ηθικο-πολιτικά κριτήρια. Ο Καντ υπογράμμισε ότι ακόμη και το γεγονός του πολέμου μπορεί να συμβάλλει στην ηθική πρόοδο, καθόσον αναγκάζει τους ανθρώπους να σκεφθούν βιώσιμες λύσεις για να προωθήσουν την ειρήνη. Αυτή η άσκηση της (κατά τον όρο του συρμού) «ιχνηλάτησης» θετικών τάσεων είναι, επιπλέον, πολλαπλώς ωφέλιμη για την επινόηση εκείνου του σχήματος που επιτρέπει τον πρακτικό προσανατολισμό στο μέλλον. Σταχυολογώντας επιλεκτικά στην καρδιά της κρίσης τα στοιχεία που αναδεικνύουν νέες τάσεις (ή ενισχύουν προϋπάρχουσες) στην κατεύθυνση μιας δίκαιης ρύθμισης των καταστάσεων που παράγει η πανδημία, κτίζουμε, παράλληλα, και ένα νέο συνεκτικό αφήγημα ως κανονιστικό οδηγό για ένα πιο

ελπιδοφόρο αύριο. Αυτό μπορεί να επιχειρηθεί και στα τέσσερα πεδία που έθιξε η μελέτη μας.

α. Στο πεδίο της παγκοσμιοποίησης αρχικά, δηλαδή της αλληλεξάρτησης των κρατών και της διασύνδεσης των οικονομιών, είναι απολύτως ενθαρρυντικό το γεγονός ότι αναδιατάσσονται οι προτεραιότητες υπέρ της προστασίας των «παγκόσμιων δημόσιων αγαθών», όπως η υγεία ή το περιβάλλον. Αγαθά, δηλαδή, τα οποία είτε είχαν αφηθεί στο έλεος της κερδοσκοπίας είτε δεν είχαν καμία «αξία» (δηλαδή προοπτική κερδοφορίας) στο πεδίο της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Η ρητή προοπτική αναβάθμισης των εθνικών υγειονομικών συστημάτων συμβαδίζει, έτσι, με την τάση ενίσχυσης της πολυμερούς διεθνούς συνεργασίας για την προάσπιση αυτών των δημόσιων αγαθών. Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι ότι σε συνθήκες φυσικής αλληλεξάρτησης κανένα Κράτος πλέον δεν μπορεί να εξασφαλίσει από μόνο του ένα ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας. Η ανάγκη για μια πιο ενοποιημένη διακυβέρνηση σε παγκόσμιο επίπεδο –έστω και με την εκδοχή μιας ενισχυμένης σε πρώτη φάση παγκόσμιας συνεργασίας-, η οποία θα εγγυάται αυτά τα δημόσια αγαθά σε πλανητική κλίμακα δημιουργεί προσδοκίες για μια δημόσια υπερ-ρύθμιση που θα θέτει φραγμούς στις δυνάμεις της ανεξέλεγκτης κερδοφορίας. Η ανάγκη αύξησης των δημόσιων δαπανών για την υγεία και την κοινωνική προστασία θεμελιώνεται, εξάλλου, στην ίδια την υψηλή διασυνδεσιμότητα των συνθηκών της ασφάλειας, που καθιστά αναπόδραστη την καθολική παροχή εξειδικευμένων υγειονομικών υπηρεσιών (διαγνωστικά τεστ, εξειδικευμένες μονάδες, εξατομικευμένη προσέγγιση). Η συμμετρική έκθεση στους κινδύνους υπαγορεύει, με άλλα λόγια, ενιαίες και «εξισωτικές πρακτικές πρόληψης», εκτός του πεδίου της αγοράς, αφού οι εύποροι θα είναι ασφαλείς μόνον εφόσον και οι φτωχοί θα είναι εξίσου ασφαλείς. Κατά τον ίδιο τρόπο δηλαδή που τα ισχυρά κράτη θα «κοιμούνται πιο ήσυχα» μόνον όταν και τα αδύναμα θα διαθέτουν αποτελεσματικά μέσα για να αποκρούσουν τους κινδύνους στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης «αρχής της προφύλαξης».

Η ίδια αλληλεξάρτηση φανερώνεται και στο κυρίως δημοσιονομικό πεδίο, και ιδίως σε αυτό του συντονισμού όλων των κρατών να παρέχουν άφθονη ρευστότητα στην αγορά για την κάλυψη των έκτακτων αναγκών. Η πρακτική αυτή ακολουθείται κατ'

αρχάς από τους «προνομιούχους» της ευρωζώνης, καθώς τα κράτη-μέλη αξιοποιούν το πλεονέκτημα της συμμετοχής τους σε μια Νομισματική Ένωση που διαθέτει ένα παγκόσμιο αποθεματικό νόμισμα και μια ΕΚΤ που παρέχει εγγυήσεις και προσφέρει ρευστότητα στο έδαφος μιας πλεονασματικής ευρωπαϊκής οικονομίας. Ρευστότητα όμως παρέχεται εξίσου και από χώρες εκτός Ευρωζώνης, είτε ισχυρές (ΗΠΑ, Κίνα, Ιαπωνία) είτε λιγότερο ισχυρές, που αποφασίζουν σε περιβάλλον χαμηλού πληθωριστικού κινδύνου να εναρμονίσουν τις πρακτικές τους και να συνεννοηθούν μεταξύ τους «pro rata» ακόμη και για την ποσότητα του χρήματος που θα διοχετευθεί. Αυτή η ενίσχυση της δημοσιονομικής αυτονομίας των Εθνικών Κρατών γίνεται αντιληπτή και ως το προοίμιο ενισχυμένων κοινωνικών πολιτικών. Συγχρόνως, η αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών επηρεάζει εξίσου θετικά την άσκηση εκτεταμένων παρεμβατικών δράσεων, σε βαθμό που να θυμίζει έντονα το μεταπολεμικό «κεϋνσιανό σοκ», έστω και χωρίς το συνεκτικό επιτελικό σχεδιασμό εκείνης της εποχής.

β. Κατά δεύτερο λόγο, οι νέες συνθήκες αλληλεξάρτησης των οικονομιών έχουν ισχυρή θετική αντανάκλαση και στο ευρωπαϊκό επίπεδο. Δεν είναι συμπτωματικό ότι προβάλλει σήμερα επιτακτική η ανάγκη της αμοιβαιοποίησης του χρέους και του ρίσκου του δανεισμού μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης. Στην πραγματικότητα, χωρίς παρόμοιες λύσεις αλληλέγγυων χρηματικών μεταβιβάσεων, ο Νότος δεν θα καταφέρει να απορροφήσει το ισχυρό οικονομικό σοκ, ενώ και ο Βορράς δύσκολα θα ωφεληθεί από την κατάρρευσή του, καθώς θα βλέπει τις εξαγωγές του να κατακρημνίζονται την ώρα που θα ενισχύονται στην εθνική πολιτική αρένα οι δυνάμεις του λαϊκισμού και του ευρωσκεπτικισμού. Η ανάγκη που παράγει η κρίση να εξασφαλισθούν δανειακά κεφάλαια χαμηλού κόστους, ώστε να υποστηριχθούν ισχυρές παρεμβατικές δράσεις, είναι επομένως εκείνη που προκαλεί την ώθηση για την επιτάχυνση των διαδικασιών πολιτικής σύγκλισης και την υπέρβαση της σημερινής θεσμικής αρχιτεκτονικής. Η πρόταση αυτή συμπυκνώνεται έξοχα στο Μανιφέστο του Μακρόν, ο οποίος επιλέγει τη συγκυρία της πανδημίας για να εμφανισθεί ως ο κύριος «επισπεύδων» της πολιτικής ολοκλήρωσης: *«Συμπράττουμε και εγγυόμαστε συλλογικά τη δυνατότητα να συλλέξουμε πόρους προκειμένου να χρηματοδοτήσουμε τις δαπάνες που*

συνδέονται με την υπέρβαση της κρίσης» (Μακρόν 2020). Άλλως ειπείν, η διέξοδος βρίσκεται στο κοινό χρέος ή το κοινό δάνειο με κοινή εγγύηση. Σηματοδοτεί ή όχι αυτή η πρόταση μια ριζική υπέρβαση της απλής οικονομικής σύγκλισης προς μια ουσιαστική Ένωση Οικονομιών με κοινούς (για να μην πούμε ομοσπονδιακούς) θεσμούς οικονομικής (άρα και πολιτικής) διακυβέρνησης; Δεν είναι τυχαίο ότι οι δυνάμεις που επιδιώκουν την πολιτική ένωση θεωρούν ότι η τωρινή συγκυρία της πανδημίας προσφέρει μια ξεχωριστή ευκαιρία για την προώθηση του «ομοσπονδιακού σχεδίου». Σήμερα, πράγματι φαντάζει ώριμη η διατύπωση ενός αφηγήματος με τρεις επιμέρους ενότητες: *Πρώτον*, μιας «Ευρώπης της Ασφάλειας», όπου θα βρίσκουν καταφύγιο οι φοβισμένοι πολίτες που στρέφονται μαζικά στον ακροδεξιό λαϊκισμό. *Δεύτερον*, μιας «Κοινωνικής Ευρώπης», η οποία θα εξασφαλίζει ένα κοινό επίπεδο κοινωνικής προστασίας απέναντι στις νέες ανισότητες και πηγές διακινδύνευσης. *Τρίτον*, μιας «Πολιτικής Ευρώπης», με κοινά ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα που θα διαπραγματεύονται και θα σχεδιάζουν κοινές ευρωπαϊκές πολιτικές για την εφαρμογή ενός αυξημένου Ενωσιακού Προϋπολογισμού, ο οποίος δεν θα απαρτίζεται πλέον από τις συνεισφορές των κρατών-μελών, αλλά από τους «ίδιους πόρους» της αυτοτελούς πολιτειακής οντότητας της ΕΕ. Αυτή η γενναία υπέρβαση του διακυβερνητισμού προϋποθέτει ένα εξίσου μεγάλο απόθεμα πολιτικού βολонταρισμού που προσδοκάται βασίμως ότι θα προκύψει από την επίγνωση του σημερινού αδιεξόδου.

γ. Κατά τρίτο λόγο, η επίγνωση της πανδημίας επιδρά και στο αμιγώς αξιακό πεδίο, στο οποίο η «επιστροφή του Κράτους» και η επιδίωξη της αλληλεγγύης, προκαλεί ενδιαφέρουσες αναταράξεις και ανακατατάξεις. Εδώ βεβαίως δύσκολα μπορεί να γίνει λόγος για θετικό αξιακό ισοζύγιο, καθώς αναδεικνύονται απολύτως αντιφατικές ή συγκρουσιακές τάσεις. Από τη μια πλευρά, βλέπουμε να αυξάνει η συνειδητοποίηση για την αδήριτη ανάγκη προστασίας των δημόσιων αγαθών και της απόσπασής τους από τους «τυφλούς» μηχανισμούς της μεγιστοποίησης του κέρδους. Από την άλλη, ως αντίρροπη ηθική δύναμη, βλέπουμε να εμπεδώνεται ο απαθής και βολικός ατομισμός που απορρέει από τη βιοπολιτική κυριαρχία του φόβου και της ανασφάλειας. Ακόμη δε και αυτή η απόλυτη αξιακή προτεραιότητα της ζωής και της υγείας συνδέεται περισσότερο στο περιβάλλον του «social

distancing» με την εγωϊστική αναζήτηση της αυτοσυντήρησης, αυτό που κάποιοι ονομάζουν «υστερία της επιβίωσης», παρά με την ανιδιοτελή αλληλεγγύη. Δεν έχει άδικο ο Τζιόρτζιο Αγκάμπεν (ίσως το μόνο σημείο όπου δεν έχει άδικο), όταν διαπιστώνει ότι η αναζήτηση μιας πραγματικά βιώσιμης και αξιοπρεπούς ζωής περνάει σε δεύτερη μοίρα μπροστά σε αυτή την «υστερία της επιβίωσης».

Αν όμως αυτές οι διαπιστώσεις ισχύουν στο ακέραιο για την «πρώτη φάση» του εγκλεισμού και της κυρίως υγειονομικής διαχείρισης της κρίσης, χάνουν μεγάλο μέρος από την αναλυτική τους αξία στη φάση της «επιστροφής στην κανονικότητα». Τούτο διότι ο φόβος της προσβολής από τον ιό απομονώνει και εξατομικεύει μόνο σε ένα πρώτο διάστημα, ενώ σε δεύτερο χρόνο εντείνει το συλλογικό συναίσθημα και την επίγνωση του κοινού πεπρωμένου, αναδεικνύοντας τη «συμπόνοια» του ενός προς τον άλλο (που τόσο γλαφυρά περιγράφει ο Rousseau στον «Αιμίλιο»), με την οποία ιδρύεται ο «κοινωνικός δεσμός» και η συνθήκη της ουσιαστικής αλληλεγγύης. Η πρόταξη των δημόσιων αγαθών και η ισχυρή ζήτηση να δεσμευθεί η Πολιτεία για την αποτελεσματική προστασία τους δημιουργεί αναμφίλεκτα ένα ώριμο περιβάλλον για την επικράτηση ενός νέου ήθους ισότητας, αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης. Ένα νέο ήθος ικανό να προσφέρει την αναγκαία ώθηση στη λειτουργία εξισωτικών θεσμών και πρακτικών στους τομείς της υγειονομικής πρόληψης, της κάλυψης του ψηφιακού χάσματος στην εκπαίδευση και την παραγωγή, της στήριξης των υπερχρεωμένων νοικοκυριών και γενικότερα των αναγκαίων δράσεων διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης για όλους (Παπατόλιας 2019 α και β).

Η γενίκευση μιας κουλτούρας αμοιβαιοποίησης φέρνει αναπόφευκτα στο προσκήνιο και το ζήτημα της αναδιάρθρωσης του χρέους των υπερχρεωμένων κρατών, καθώς και αυτό της υπερσυγκέντρωσης του πλούτου σε παγκόσμια κλίμακα που αποτελεί δομική πηγή ανισορροπίας στη συντονισμένη προσπάθεια των κοινωνιών να οχυρωθούν απέναντι στους κοινούς κινδύνους. Στο πλαίσιο αυτό, θα ήταν ίσως σκόπιμη η οικειοποίηση από τις εξισωτικές αντιλήψεις των εννοιών της «ανθεκτικότητας» και της θετικής «βιοπολιτικής» (δηλαδή του Κοινωνικού Κράτους) που παραδόθηκαν άνευ όρων στις ορέξεις του νεοφιλελεύθερου δαρβινισμού. Οι νέες εννοιολογήσεις επιβάλλονται από την επιδίωξη να συμπυκνωθεί αξιακά και συμβολικά η συλλογική μέριμνα για τη διαρκή και βιώσιμη

προσαρμογή του επιπέδου προστασίας των λιγότερο ευνοημένων στρωμάτων στις νέες ανάγκες που συνεχώς γεννά η κοινωνία της διακινδύνευσης. Η νέα «ανθεκτικότητα» δεν θα εξαντλείται πλέον μονοσήμαντα στην ανταγωνιστική επιβίωση μεταξύ των κρατών ή των κάθε λογής ελίτ για την ανάδειξη του «ισχυρότερου παίκτη», καθώς θα υποδεικνύει εξίσου τις προϋποθέσεις της αξιοβίωτης ζωής, ακόμη και σε συνθήκες ασύμμετρων απειλών. Στην αντίληψη αυτή, η «ανθεκτικότητα» θα βρίσκεται στον πυρήνα των πολιτικών της αναδιανομής και της «κοινωνικοποιημένης αναδιάρθρωσης» της οικονομίας, που θα κατευθύνουν κεφάλαια και «επενδυτικές ευκαιρίες» σε επενδύσεις που δεν θα υπονομεύουν την αξιοπρεπή διαβίωση των ασθενέστερων, όπως συνέβη τις τελευταίες δεκαετίες με την κερδοσκοπική διάβρωση του τομέα της υγείας.

Περαιτέρω, στο ισοζύγιο της αξιακής αναδιάταξης πρέπει να βρει τη θέση της και η συστηματική πρόταξη των «ανθρωποκεντρικών αξιών» έναντι των «οικονομοκεντρικών», δηλαδή η εμφατική αναγνώριση της υπεροχής της ζωής και της υγείας έναντι της αδιατάρακτης συνέχειας της οικονομικής δραστηριότητας. Η διαπίστωση αυτή έχει πλέον υποπέσει σε κλισέ αντίστοιχο με εκείνο για την κυριαρχία του «οικονομισμού» στη λεγόμενη «χρηματοπιστωτική φάση» της παγκοσμιοποίησης. Πολλοί έφθασαν μάλιστα στο σημείο να θεωρούν «ηθική πρόοδο» το γεγονός ότι, παρά τους αρχικούς δισταγμούς, κυριάρχησε πολιτικά η απόφαση να τεθεί σε αδράνεια όλη η πλανητική οικονομία για να σωθούν ανθρώπινες ζωές. Οι απόψεις αυτές, που υπερτιμούν την τραγικότητα του διλήμματος «ζωές ή οικονομία;», μάλλον συγχέουν την ηθική πρόοδο με την ένταση του παραλυτικού ανθρωπολογικού σοκ που προκάλεσε η πανδημία. Στην πραγματικότητα, καμία πολιτική απόφαση στις νεωτερικές κοινωνίες δεν θα επέλεγε να αναστείλει τις ανοσοποιητικές άμυνες των ανθρώπων για να κρατήσει ανοικτούς τους δρόμους του κεφαλαίου. Οι αρχικοί δισταγμοί περισσότερο οφείλονταν στην αβεβαιότητα και τη χαμηλή πληροφόρηση για τις διαστάσεις του θέματος παρά στην κρυφή γοητεία της «ανοσίας της αγέλης», η οποία πρόβαλλε ως εναλλακτική λύση μόνον όσο υποτιμόταν ο υγειονομικός κίνδυνος. Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι λίγο πρόωρο να διακρίνουμε μια ποιοτική μετάβαση από την κατάσταση, που στοχαστές, όπως ο Nuccio, περιγράφουν ως «ωφελμιστική βαρβαρότητα» και «χειμώνα της συνείδησης», προς μια ηθική πρόοδο με

οικουμενικά χαρακτηριστικά (Nuccio 2014, 2017), μόνο και μόνο επειδή τα Εθνικά Κράτη αποφάσισαν να προστατεύσουν την «πραγματική» αντί για την «οικονομική» ζωή. Επίσης, χωρίς να υιοθετούμε το σαρκασμό του Φλωμπέρ ότι «*η πίστη στην πρόοδο είναι ένα δόγμα των αργόσχολων*», δεν θεωρούμε ότι η συνειδητοποίηση της αξίας των παραμελημένων από την αγορά δημόσιων αγαθών σηματοδοτεί μια «πρόοδο της ουμανιστικής συνείδησης του πολιτισμού μας», όπως προτείνει ο Laurent Joffrin (Joffrin 2020). Είναι, πάντως, αναμφίβολα θετική για το εξισωτικό και αλληλέγγυο ήθος η επέκταση της αρχής του «whatever it takes» σε όλα τα μήκη και πλάτη της δημόσιας παρέμβασης. Σε μια περίοδο κυριαρχίας του οικονομιστικού πνεύματος, που αρκούσαν οι ταλαντεύσεις των «spreads» για να προκαλέσουν καταιγίδες περικοπών και σειρά κοινωνικο-οικονομικών καταστροφών, με πρώτα θύματα την υγεία, την παιδεία και τον πολιτισμό, η εξέλιξη αυτή δεν είναι αμελητέα.

δ. Θα κλείσουμε την περιήγηση στο ισοζύγιο της κρίσης, επιστρέφοντας στα οικεία πεδία του συνταγματισμού, της δημοκρατίας και της λειτουργίας των θεσμών. Είχαμε την ευκαιρία, στο πρώτο και δεύτερο Κεφάλαια της μελέτης μας, να αναλύσουμε διεξοδικά τις κυρίαρχες συνταγματολογικές τάσεις στη συγκυρία της πανδημίας και να τις ταξινομήσουμε σε διακριτές κατηγορίες. Είναι κατά *πρώτον*, οι προσεγγίσεις που μένουν πιστές στην παράδοση του συμβατικού «νομικού φορμαλισμού» και εκφράζονται εναλλακτικά:

α) με την καταγγελία των παραβιάσεων της συνταγματικής νομιμότητας (Κουρουνδής 2020),

β) με την πάση θυσία εξεύρεση ρητών συνταγματικών προβλέψεων που θα νομιμοποιούσαν τους περιορισμούς των δικαιωμάτων και της δημοκρατίας (Αλιβιζάτος 2020 α και β, Μανιτάκης 2020),

γ) με την αποδοχή της «ταπεινωτικής συνθήκης της σιωπής», όπως γλαφυρά περιγράφεται (Καιδατζής 2020), η προσωρινή παύση στην οποία συνειδητά περιέρχεται ο «φιλελεύθερος συνταγματισμός», προκειμένου να μην αρνηθεί τον εαυτό του και να αντιστρέψει τον κυρίαρχο «δικαιωματισμό», δηλαδή την προάσπιση του ατομισμού των δικαιωμάτων, σε «απολογητισμό» των κρατικών δράσεων που επιβάλλουν τον περιορισμό τους.

Κατά δεύτερον, αναδεικνύονται ορισμένες πιο τολμηρές και «διαπλαστικές» ερμηνευτικές προσεγγίσεις, οι οποίες με τη σειρά τους διακρίνονται:

α) στις «μετριοπαθείς», που αρκούνται στην προσεκτική στάθμιση των συνταγματικών αγαθών και των δικαιωμάτων (Σωτηρέλης 2020, Δρόσος 2020),

β) στις πιο «ριζοσπαστικές», που προκρίνουν την ανάγκη των «έκτακτων ερμηνειών» και των ιεραρχήσεων, ώστε να «εγκιβωτισθεί» η έκτακτη συνθήκη της πανδημίας στο Σύνταγμα (Βενιζέλος 2020) και

γ) στις πλήρως «αναθεωρητικές», που διαβλέπουν την ανατροπή του συνταγματικού παραδείγματος του κλασικού εγγυητισμού των δικαιωμάτων και την αντικατάστασή του από το παράδειγμα του «Συνταγματικού Κράτους Πρόληψης» (Ανθόπουλος 2005, 2016 και 2020, Κοντιάδης 2020) που ανταποκρίνεται καλύτερα στην κοινωνία της διακινδύνευσης.

Συγκριτικά με τις άτεχνες καταγγελτικές τοποθετήσεις ή τις «κουτοπόνηρες» απολογητικές ερμηνείες που εμπνέονται από τη συμβατική φορμαλιστική αντίληψη, οι διαπλαστικές ερμηνείες παρουσιάζουν αυτονόητα μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Τούτο καθόσον αναγνωρίζουν την ανάγκη να προσαρμοστεί δημιουργικά το Σύνταγμα και ο κανονιστικός λόγος που επικαλείται στη νέα απρόβλεπτη πραγματικότητα της πανδημίας. Η «δυναμική» ή «έκτακτη» ερμηνεία των διατάξεων του υπαγορεύεται έτσι από τη θεμιτή επιδίωξη να διαμορφωθεί ένα αξιόπιστο κανονιστικό πλαίσιο για μια δίκαιη και αποτελεσματική ρύθμιση των καταστάσεων που προκαλεί η πανδημία. Καταστάσεων, στις οποίες η εμπειρική-βιωμένη πραγματικότητα διαπλέκεται στενά με την κανονιστική της αξιολόγηση είτε πρόκειται για τον περιορισμό βασικών ελευθεριών και δημοκρατικών λειτουργιών είτε για τη διασφάλιση του «χρέους αλληλεγγύης» των πολιτών και του «ελάχιστου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσής» τους είτε, τέλος, για την προστατευτική δράση του Κοινωνικού Κράτους και τα όρια του κρατικού παρεμβατισμού. Δεν θα αναφερθούμε εκ νέου στους κινδύνους που εγκυμονεί η αποδοχή του παραδείγματος ενός «Συνταγματικού Κράτους Πρόληψης», το οποίο, με τις «νέου τύπου» εγγυήσεις που προβάλλει, κινδυνεύει να νομιμοποιήσει σε συνταγματικό επίπεδο κάθε αυθαίρετη βιοπολιτική αξίωση. Ούτε βεβαίως μας καλύπτει η διαπιστωσιολογία για το πόσο ευάλωτος αποδεικνύεται ο κοινοβουλευτισμός εν ώρα κρίσης ή πόσο δύσκολη ήταν η εκφορά κανονιστικού λόγου μεσούντος του

λοιμού. Η κυριαρχία των συνταγματικών κλισέ, με κορυφαίο εξ αυτών την ομολογία ότι μετά από μια προσωρινή αργία το Σύνταγμα θα επανέλθει δριμύτερο, επειδή έτσι δήθεν επιτάσσει η επαναστατικότητα των διατάξεών του, αποτυπώνει την αναλυτική πενία και αμηχανία των συμβατικών ή των αβαθών νεότερων προσεγγίσεων, που εμπνέονται από το ίδιο κανονιστικό πρότυπο. Αυτού δηλαδή που αντιμετωπίζει το Σύνταγμα σαν ένα σύνολο από υποχρεωτικούς κανόνες, οι οποίοι προκύπτουν από γραμματικές διατυπώσεις, άλλοτε επιτυχημένες άλλοτε προβληματικές. Διατυπώσεις που επιβάλλουν με τη σειρά τους περισσότερο ή λιγότερο ευφάνταστες ερμηνείες. Η συνθήκη της πανδημίας, ωστόσο, στο βαθμό που αναδεικνύει σε όλη της την ένταση την αρχή της αλληλεξάρτησης και της πρακτικής ορθολογικότητας του «whatever it takes», είναι ικανή να στρέψει την προσοχή σε μια άλλη, πιο «ρεαλιστική» ή «πραγματιστική» έννοια του Συντάγματος: όχι πλέον σαν ένα σύνολο από παραγράφους και γλωσσικά σημεία, αλλά σαν σύνολο από θεσμούς, όργανα και διαδικασίες που αλληλοεξαρτώνται και αλληλεξισορροπούνται συστηματικά, προκειμένου να εξασφαλίσουν την επίτευξη ορισμένων κοινών στόχων μέσω της ενιαίας λειτουργίας τους. Αυτή η αντίληψη του Συντάγματος σαν σοφά εξισορροπημένης και αυτορυθμιζόμενης «μηχανής» (Paratolias 2000) φαντάζει ικανή να στεγάσει τις προσδοκίες αφενός μεν για μια νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική βασισμένη στην αρχή της αμοιβαιότητας αφετέρου δε για μια νέα «παγκόσμια διακυβέρνηση» με ισόρροπους ρυθμιστικούς κανόνες που θα συνομολογήσουν τα κράτη για την προστασία των παγκόσμιων δημόσιων αγαθών. Πρόκειται στην πραγματικότητα για την ολική επαναφορά της αρχικής πρόσληψης του συνταγματισμού ως τεχνικής των αντιβάρων και των αλληλοεξισορροπήσεων, που βασίζεται σε μια κλασική ιδέα του Montesquieu και του Madison, η οποία αποκτά ξεχωριστή επικαιρότητα στην παρούσα κρίση. Πράγματι, ο σχεδιασμός των αντιβάρων, που στην αντίληψη του πρώιμου συνταγματισμού διασφάλιζε την «πολιτική ελευθερία» και το δημοκρατικό αυτοκαθορισμό, προβάλλει εκ νέου ως η ύπατη εγγύηση της δίκαιης και αποτελεσματικής διακυβέρνησης σε τρία διακριτά επίπεδα:

α) Σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς θέτει τις προϋποθέσεις μιας πολυκεντρικής κατανομής της παγκόσμιας ισχύος, αλλά και του πλούτου, ορθώνοντας φραγμούς στην υπερσυγκέντρωση εξουσίας και τις ανεξέλεγκτες ηγεμονικές τάσεις.

β) Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με την εξισορρόπηση «ομοσπονδιακού τύπου» θεσμών και διακυβερνητικών διαδικασιών.

γ) Σε εθνικό επίπεδο, με μια νέα ισορροπία μεταξύ δημοκρατίας, δικαιωμάτων και μηχανισμών πολιτικής ευθύνης, στο πλαίσιο της οποίας ο αναγκαίος περιορισμός της δικαιωματικής διάστασης (λιγότερα δικαιώματα) θα ήταν δυνατόν να εξισορροπηθεί από το δημοκρατικό αντίβαρο της ουσιαστικής λειτουργίας των αντιπροσωπευτικών θεσμών και την πύκνωση της διαβούλευσης (περισσότερη δημοκρατία), αλλά και το κοινωνικό αντίβαρο της ακριβοδίκαιης αντιμετώπισης και της αναδιανεμητικής αλληλεγγύης (περισσότερη ισότητα).

Στο σύστημα αυτό, όσο θα συμπιέζεται η ελευθερία άλλο τόσο θα ενισχύονται ο δημοκρατικός έλεγχος και η ουσιαστική ισότητα. Όταν, μάλιστα, επιτευχθούν οι αναγκαίοι θεσμικοί αυτοματισμοί, ώστε κάθε φορά που απομειώνεται το ένα σκέλος να ενδυναμώνεται εξισορροπητικά το άλλο, μέσα από την άμεση ενεργοποίηση αντισταθμιστικών οργάνων και διαδικασιών, τότε θα έχουμε προσεγγίσει το ιδεώδες μιας «διακυβέρνησης μέσω αντιβάρων» (Παπατόλιας 2017), στην οποία θα αλληλοεξισορροπούνται παγίως ο δημοκρατικός, ο φιλελεύθερος και ο κοινωνικός χαρακτήρας του πολιτεύματός μας. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας αντίληψης, δεν θα έχουν πλέον το ίδιο νόημα (δηλαδή την ίδια δικαιολογητική αξία) στη δημόσια σφαίρα ούτε η «καταγγελία» μιας αντισυνταγματικότητας ούτε η κατασκευή μιας νομιμοποιητικής ερμηνείας του συνταγματικού κειμένου. Το κέντρο βάρους του ενδιαφέροντος θα έχει μετατοπιστεί τελεσίδικα από τη γενική νομιμοποιητική αποστολή του Συντάγματος στην ίδια τη λειτουργική αξία των θεσμών και την ικανότητά τους να επιτυγχάνουν συγκεκριμένους στόχους δημόσιας πολιτικής που υπηρετούν ένα προκαθορισμένο αξιακό πλαίσιο, κοινά αποδεκτό από ίσους και ελεύθερους πολίτες. Σε αυτή τη νέα λογική θα μπορούσε να αναδιατυπωθεί λειτουργικά και το σύνολο της συνταγματικής «νομικής δογματικής» για την πανδημική κρίση. Θα μπορούσε, έτσι, βάσιμα να υποστηριχθεί ότι δεν ίσχυσε «καθολική απαγόρευση» αλλά ένας ανεκτός «λειτουργικός περιορισμός» της ελευθερίας κίνησης, καθώς και ότι η ιδιότυπη κοινοβουλευτική αδράνεια ενθάρρυνε καταχρηστικές πρακτικές κυβερνητικής νομοθέτησης σε πεδία άσχετα με την υγειονομική αντιμετώπιση της πανδημίας. Στην κατεύθυνση αυτή, θα είχαν, επίσης, συνταγματικό έρεισμα οι εκτιμήσεις ότι το

Κράτος δεν εξάντλησε το ρεπερτόριό του για να απαιτήσει την εκπλήρωση του «χρέους αλληλεγγύης» από τους πιο ευνοημένους συμπολίτες μας ή ότι δεν κατάφερε να αναπτύξει πιο σύνθετες προστατευτικές δράσεις υπέρ των πληττόμενων κοινωνικών ομάδων ή των απειλούμενων μικρομεσαίων επιχειρήσεων, κατά την αντίστροφη όψη της αρχής της αναλογικότητας. Εάν είναι, λοιπόν, μοιραίο να αλλάξει το Συνταγματικό Δίκαιο στην εποχή της κρίσης, είναι προτιμότερο να αλλάξει προς αυτήν την πιο ρεαλιστική, λειτουργική και αξιακά συνεκτική κατεύθυνση.

Τέλος, σε ένα αντίστοιχο πλαίσιο μπορεί να αλλάξει και το ίδιο της μοντέλο της εθνικής διακυβέρνησης, αξιοποιώντας τα διδάγματα της κρίσης και ενισχύοντας ορισμένα από τα θετικά χαρακτηριστικά που ανέδειξε η διαχείριση της πανδημίας. Ο Milton Friedman δείχνει προσώρας να χάνει το ιστορικό στοίχημα, αφού το «ελάχιστο Κράτος» του δεν εντοπίζεται πουθενά στον πλανήτη, από τις ανεπτυγμένες ελεύθερες οικονομίες της Ασίας μέχρι τις ανοικτές δημοκρατίες της Δύσης. Ιδίως στη χώρα μας, όπου εσχάτως ανθεί η προβληματική περί «Επιτελικού Κράτους», είναι ευκαιρία να επαναπροσδιορισθούν τα στοιχεία μιας σύγχρονης και αποτελεσματικής διακυβέρνησης υπό το φως του αδογμάτιστου πραγματισμού που χαρακτήρισε τον κρατικό παρεμβατισμό στην πρώτη φάση της κρίσης. Το «Επιτελικό Κράτος» δεν θα είναι πια το «λιγότερο Κράτος» της νεοφιλελεύθερης αντίληψης, αλλά το Κράτος που ασκεί έναν καθοριστικό καθοδηγητικό ρόλο στο σχεδιασμό και την εφαρμογή των δημόσιων πολιτικών. Είναι το Κράτος που αναπτύσσει στο έπακρο την ικανότητα της στρατηγικής πρόβλεψης των κινδύνων ή των επιπτώσεων των πολιτικών του, καθώς και του συντονισμού των επιμέρους οργανωτικών του μονάδων (ακόμη και των πιο αυτόνομων) για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων (Παπατόλιας 2019 γ). Σε αυτό το σχήμα, το Κράτος είναι «Επιτελικό» επειδή επικεντρώνεται στις βασικές λειτουργίες της στρατηγικής θέασης, της προληπτικής οργάνωσης της αβεβαιότητας και της συντονισμένης διαχείρισης όλων των διαθέσιμων πόρων για τη θωράκιση της κοινωνίας, της οικονομίας και των δικαιωμάτων των πολιτών απέναντι σε κάθε λογής απρόβλεπτες κρίσεις ή απειλές. Λειτουργεί στην πράξη ως ο εγγυητής της σύνολης «ανθεκτικότητας» της κοινωνίας, γνωρίζοντας να αναθέτει ρόλους και να κατανέμει πόρους, καθώς και να βελτιώνει συνεχώς την επιχειρησιακή του επάρκεια. Και τούτο με πολλαπλές συνέργειες και

δικτυώσεις μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης (Κράτος-Αυτοδιοίκηση) αλλά και των φορέων του ιδιωτικού τομέα ή της κοινωνίας των πολιτών. Αυτό το Κράτος διατηρεί την παράδοση του κεντρικού σχεδιασμού, που είναι το σήμα κατατεθέν του κεϋνσιανού μεταπολεμικού μοντέλου, χωρίς όμως να εξαντλείται σε αυτήν, καθώς πασχίζει αδιάκοπα να εξασφαλίσει τα μέσα της επιβιώσής του έναντι των διαρκών πιέσεων και αναταράξεων της διεθνούς οικονομίας. Είναι το «έξυπνο Κράτος» που επινοεί διαρκώς νέα εργαλεία και μείγματα πολιτικών για να ενισχύσει τις άμυνές του και να παραμείνει «ανθεκτικό» στο παγκόσμιο ανταγωνιστικό περιβάλλον, καθώς δεν νοείται «πολυκεντρισμός της ισχύος» χωρίς το συνδυασμό πολιτικής αυτονομίας και οικονομικής ανθεκτικότητας από την πλευρά του κάθε Κράτους.

Στο κοινωνικό πεδίο, αυτό το Κράτος υπερβαίνει την κεϋνσιανή παράδοση, για την οποία η οικονομική ανάπτυξη προηγείται της κοινωνικής, στο μέτρο που προωθεί γενναίες επενδύσεις στο λεγόμενο «κοινωνικό κεφάλαιο», με προτεραιότητα στις δαπάνες για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των λιγότερο ευνοημένων συμπολιτών μας. Οι κοινωνικές πολιτικές, όπως πανηγυρικά αναγνωριζόταν και στην ώρα της πανδημίας, παύουν να θεωρούνται απλώς «οικονομικές εκροές», αλλά λογίζονται σαν «κοινωνικές επενδύσεις» που μπορούν να αποδώσουν πολλαπλάσια στη μεταβιομηχανική εποχή της διακινδύνευσης. Η έννοια της ασφάλειας και των κοινωνικών κινδύνων αναδιατυπώνεται, έτσι, σε ένα μοντέλο κρατικής παρέμβασης που δεν αναπτύσσει απλώς την προστατευτική του δράση αμέσως μετά την εκδήλωση του κινδύνου, αλλά επιχειρεί να θωρακίσει προληπτικά την κοινωνία με καινοτομίες και παροχές που θα περιορίσουν τις εστίες του και θα τον καταστήσουν ελέγχιμο εν τη γενέσει του. Οι δε συνέργειες, συχνά σε ισότιμη βάση, δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, ιδίως σε εποχή επανεκκίνησης της οικονομίας, δεν ανατρέπουν την κύρια αναδιανεμητική αποστολή του Κράτους, όπως αυτή εκδηλώνεται με τη φορολογική πολιτική, την αναλογική κατανομή των βαρών και τη δίκαιη ενίσχυση των πληττόμενων. Οι ανισότητες, αντί να θεωρούνται ως αναπόφευκτη παράπλευρη επίπτωση της ελεύθερης οικονομίας, εκλαμβάνονται σαν διαρκείς εστίες ανισορροπίας που πρέπει να περιορίζονται συστηματικά για να μην υπονομεύουν τη συνολική ανθεκτικότητα του συστήματος.

Και αφού πολύς λόγος γίνεται σήμερα για τη θρυλούμενη μετάβαση από το παραδοσιακό Κράτος Πρόνοιας στο σύγχρονο «Κράτος Πρόληψης», θα ήταν προτιμότερο να εννοιολογήσουμε αυτό το τελευταίο ως ένα «θετικό» Κράτος Πρόνοιας, όπου οι πολιτικές «στήριξης της ζήτησης», συνδυάζονται με εκείνες της «ελεγχόμενης προσφοράς» υπηρεσιών και αγαθών. Με τον τρόπο αυτό, θα επιτρέψουμε στις έννοιες της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης να συγκλίνουν ουσιαστικά μεταξύ τους, σηματοδοτώντας, παράλληλα, ένα ουσιαστικό άλμα προς τη λησμονημένη έννοια της «κοινωνικής δημοκρατίας»: τη μόνη που μπορεί να εκφράσει στη σημερινή συγκυρία την αναγκαία συστράτευση των ζωτικών δυνάμεων της παραγωγής, της καινοτομίας και του πολιτισμού, για τη συλλογική θωράκιση απέναντι στις ασύμμετρες απειλές. Το τραυματικό συμβάν της πανδημίας και η συναίσθηση των δεινών της κρίσης γίνονται έτσι η ευκαιρία, δηλαδή η «δυνατολογική συνθήκη», για να ανακαλύψουμε τις αρετές της «κοινωνικοποιημένης οικονομίας» του διαμοιρασμού και της ευρύτερης παραγωγικής βάσης, στην οποία η δημοκρατική συμμετοχή αποτελεί η ίδια παραγωγική δύναμη και όχι μόνο πλασματική κατασκευή του συνταγματισμού ή νομιμοποιητικό άλλοθι της εξουσίας. Η «συνταγματική επιστροφή της κοινωνικής δημοκρατίας» (Σωτηρέλης 2000), δίνει, έτσι, συγκεκριμένο περιεχόμενο στην αρχή του Κοινωνικού Κράτους μέσα από την ανασηματοδότηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και την ανάδειξη της «κοινωνικής ελευθερίας» ως ύπατης ηθικοπολιτικής αξίας. Στο μοντέλο αυτό, οι δημοκρατικές και κοινωνικές άμυνες του συλλογικού σώματος αποτελούν την πιο σταθερή και ανθεκτική ανοσολογική του «εγγύηση» απέναντι σε κάθε νέα κρίση ή πηγή διακινδύνευσης. Παραδόξως, η σημερινή κρίση παράγει τη δυνατότητα για μια πρωτότυπη, όσο και γόνιμη, συνάντηση του συνταγματισμού με την κοινωνική δημοκρατία και την αλληλέγγυα οικονομία. Κι αυτό είναι μια αναπάντεχη θετική συνέπεια της οδυνηρής επίγνωσης που πυροδότησε ο κορονοϊός.

Απόστολος Ι. Παπατόλιας

Δρ. Συνταγματικού Δικαίου (Paris X)

Μέλος ΑΣΕΠ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτος, Ν. α, «Ποια δημοκρατία μετά τον COVID-19;» *εφημερίδα «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ»*, 25/3/2020.
- Αλιβιζάτος, Ν. β, «Οι επιστημονικές διαφωνίες σε ώρα κρίσης», in <https://www.constitutionalism.gr>, 18/4/2020.
- Ανθόπουλος, Χ., «Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια», in Ανθόπουλος, Χ. – Κοντιάδη, Ξ. – Παπαθεοδώρου, Θ. (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, Σάκκουλας, 2005, σ.108 επ.
- Ανθόπουλος, Χ., «Κράτος Πρόληψης», in Α.Ι.Δ. Μεταξά (επιμ.), *Πολιτική Επιστήμη V*, 2016, 269 επ.
- Ανθόπουλος, Χ., «Ο Covid-19 και η εποχή των δικαιωμάτων», in <https://www.constitutionalism.gr>, 29/3/2020.
- Βενιζέλος, Ε., «Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία», in <https://www.tovima.gr>, 01/04/2020.
- Δρόσος, Γ. , «Η διπλή επιστροφή του κράτους και το δημοκρατικό Σύνταγμα», in Καπόλα, Π., Κωνσταντάς, Ορ. (επιμ.), *Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Ειδική Έκδοση «Εταιρίας Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου», *νήσος, τοπικά ιθ'*, <https://www.nissos.gr>, 2020, σ. 243 επ.
- Joffrin, L., «Virus et humanisme», *εφημερίδα "Libération"*, 15/4/2020.
- Καϊδατζής, Α., «Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα. Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;», in περιοδικό ΔτΑ (υπό δημοσίευση), 2020.
- Κουρουνδής, Χ., «Η επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας στερείται συνταγματικής νομιμότητας», *εφημερίδα «Εφημερίδα των Συντακτών»*, 23/3/2020.
- Κοντιάδης, Ξ., «Πανδημία και Σύνταγμα», in <https://www.syntagmawatch.gr>, 23/3/2020.
- Μακρόν, Ε., «Ένα Πολιτικό Μανιφέστο για την Μετα-πανδημία Εποχή» (συνέντευξη στους Financial Times), in <https://publicpolicies.blogspot.com/2020/04/financial-times>.
- Μανιτάκης, Αντ. , «Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία», in <https://www.constitutionalism.gr>, 30/5/2020.

- Μπρυκνέρ, Π., «Η πανδημία είναι μια μεταφυσική και όχι πολιτική εμπειρία», *συνέντευξη στο «ΒΗΜΑ»*, in <https://www.tovima.gr>, 1/5/2020.
- Nuccio, Or., *Η χρησιμότητα του άχρηστου. Μανιφέστο*, Άγρα, 2014.
- Nuccio, Or., «Η μεγάλη χρησιμότητα των άχρηστων γνώσεων», in <https://www.europeanbusiness.gr>, 23/10/2017.
- Papatolias, Ap., *Conception mécaniste et conception normative de la Constitution*, Sakkoulas-Bruylant, 2000.
- Παπατόλιας, Απ., «Συνταγματική αναθεώρηση και εξισορρόπηση του συστήματος διακυβέρνησης», *ΕΔΔΔΔ-3/2017*, σ. 587 επ.
- Παπατόλιας, Απ. α, *Η αξιοκρατία ως αρχή και ως δικαίωμα. Θεωρητικές καταβολές, συνταγματική θεμελίωση και θεσμική πρακτική*, Παπαζήσης, 2019.
- Παπατόλιας, Απ. β, «Οι μεταμορφώσεις της αξιοκρατίας. Από τον πρώιμο φιλελευθερισμό στη ρωλιανή σύνθεση», in *Εφημ.ΔΔ-4/2019*, σελ. 470 – 495.
- Παπατόλιας, Απ. γ, «Η κριτική στο Επιτελικό Κράτος», in <https://www.constitutionalism.gr>, 10/11/2019.
- Σωτηρέλης, Γ., *Σύνταγμα και Δημοκρατία στην εποχή της “παγκοσμιοποίησης”*, Σάκκουλας, 2000.
- Σωτηρέλης, Γ., «Η Δημοκρατία απέναντι στην πανδημία», in <https://www.constitutionalism.gr>, 11/4/2020.